

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVII
2021

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

CUPRINS

Actele Conferinței „Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII”

Maria Magdalena Székely, <i>Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII (Cuvânt înainte)</i>	11
Radu Cârциumaru, <i>O ipoteză privind datarea primei fresce din Biserica Domnească a Târgoviștei în vremea lui Mihnea Turcitul</i>	17
Liviu Marius Ilie, <i>Domnia și cancelaria – danie și cronologie în perioada Paștilor în Țara Românească (secolul al XV-lea)</i>	27
Maria Magdalena Székely, <i>Daruri, mărfuri și obiecte de prestigiu la curtea Moldovei în secolul al XVI-lea</i>	33
Minodora Cârциumaru, <i>Inelul jupâniței Vlădae. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice</i>	59
Ștefan S. Gorovei, <i>În căutarea „patriciatului” pierdut. O revenire</i>	77
Marius Păduraru, <i>„Pe vremea ce au fost Mareș banul vornic mare, fiind mare și putêrnecu”. Adăugiri la biografia marelui dregător muntean Mareș Băjescu</i>	89

Daniela Orzață, <i>Ancient library of Alexandria foreign book fund</i>	111
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>Soldats provenant du milieu rural de la province de Mésie Inférieure dans les légions romaines</i>	129
Iulia Dumitrache, <i>Haine pentru soldați: contracte cu statul roman și afaceri personale</i>	135
Fabian Doboș, <i>Augustin – al doilea Atanasie</i>	143

Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>The doctrine of lawful rebellion in the princely proclamations of the French wars of religion</i>	151
Sorin Grigoruță, <i>„A slujit domniei mele cu dreptate și cu credință”. Câteva considerații privitoare la Andrei, hatmanul lui Petru vodă Șchiopul</i>	165
Eduard Rusu, <i>Muzica nunților domnești</i>	189
Gheorghe Lazăr, <i>Danii românești în favoarea așezămintelor ortodoxe sud-dunărene. Noi mărturii documentare</i>	201
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Crâmpeie din istoria Bisericii Sfinții Teodori din Iași prin însemnări de odinioară</i>	219

Cuprins

Alexandru-Florin Platon, <i>Evenimentele anului 1821 în corespondența unui negustor genevez din Odesa: Jean-Justin (Jules) Rey</i>	231
Cristian Ploscaru, <i>Between the diplomacy of war or peace and the Ottoman occupation of the Romanian Principalities (1821-1822)</i>	245
Laurențiu Rădvan, <i>Un plan necunoscut al orașului Târgoviște din 1831</i>	265
Mihai-Cristian Amărieuței, Simion-Alexandru Gavriș, <i>Administrația moldoveană la începutul perioadei regulamentare: funcționarii Ministerului de Interne și ai Comitetului Sănătății (1834)</i>	279
Andrei Melinte, <i>Din istoricul înființării orașelor din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	301
Remus Tanasă, <i>Between "millet" and self-determination: the Ottoman-Armenian case</i>	321
Aleksandr Stykalin, Ioan-Augustin Guriță, <i>Din corespondența arhimandritului Iuliu Scriban cu arhiereul Arsenie Stadnički păstrată la Moscova</i>	331
Ștefan Crăciun, <i>Nicolae B. Cantacuzino – primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (1911-1912)</i>	355
Claudiu-Lucian Topor, <i>German administration in Romania under military occupation: everyday life in the vicinity of the operations army (1916-1918)</i>	365
Stefano Santoro, <i>The image of Bolshevism in the Italian public opinion, 1917-1919</i>	377

Lucian Leuștean, <i>New contributions on the dispute at the Peace Conference (February-March 1920) concerning the Romanian-Hungarian border</i>	391
Krzysztof Nowak, <i>Motivations, obstacles and complications on the path of Polish diplomacy to an alliance with Romania. Reflections on the 100th anniversary of the Polish-Romanian military alliance of 1921</i>	405
Árpád Hornyák, <i>The League of Nations loan to Hungary in 1924 with special regard to Yugoslav aspects</i>	421
Ionel Moldovan, <i>Noi considerații privitoare la înființarea Facultății de Teologie din Chișinău (1926)</i>	443
Andreea Dahlquist, <i>Romanian propaganda in Sweden during the Second World War</i>	459
Elena Dragomir, <i>Relațiile comerciale cu Occidentul în concepția economică a României postbelice. Argumente pentru o nouă perspectivă de studiu</i>	475
Daniel Lazăr, <i>30 de ani de la destrămarea R.S.F. Iugoslavia. Despre politică, societate și „cultură de masă” – considerații</i>	495

<i>In memoriam: Mihail Vasilescu, Ioan Caproșu, Ion Agrigoroaiei</i>	507
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	513
EUSEBIU DE CEZAREEA, <i>Istoria bisericească</i> , traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae, ediție revizuită de Tudor Teoteoi, Basilica, București, 2020, 560 p. (PSB, s.n. 20) (Nelu Zugravu); <i>Beyond Ambassadors; Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy</i> , ed. Maurits Ebben și Louis Sicking, Leiden, Editura Brill, 2020, 236 p. (Mihai Covaliu); Rebecca Haynes, <i>Moldova: A History</i> , London,	

New York, I. B. Tauris, 2020, xvi + 240 p. (*Laurențiu Rădvan*); Carol Iancu, *Evreii din Hârlău și împrejurimi. Istorie și memorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 250 p. (*Dănuț Fotea*); Victor Taki, *Russia on the Danube: Empire, Elites, and Reform in Moldavia and Wallachia 1812-1834*, Budapest, Vienna, New York, Central European University Press, 2021 (*Cristian Ploscaru*); Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019, 472 p. (*Monica Chicuș*); David E. Nye, *American Illuminations. Urban Lighting, 1800–1920*, Cambridge, The MIT Press, 2018, x + 280 p. (*Simion Câlția*); Mihai Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848-1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 374 p. (*Ioan-Gabriel Chiraș*); *Universitatea din Cluj în perioada interbelică*, vol. III, *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, 364 p. (*Dragoș Jipa*); Radu Ioanid, *Pogromul de la Iași*, ediție îngrijită de Elisabeth Ungureanu, prefață de Alexandru Florian, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași, Polirom, 2021, 142 p. (*Mihai-Daniel Botezatu*); Michael Shafir, *România Comunistă (1948-1985). O analiză politică, economică și socială*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Press, 2020, 432 p. (*Andrei Mihai Rîpanu*); *Panorama comunismului în România*, ed. de Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2020, 1150 p. (*Daniel Chiriac*).

Abrevieri

Relațiile comerciale cu Occidentul în concepția economică a României postbelice. Argumente pentru o nouă perspectivă de studiu**

În literatura de specialitate, politica economică a României postbelice este deseori – simplificat și pe nedrept – redusă la două elemente, la caracterul său „aberant” și la natura sa „autarhică”. Astfel, mulți autori susțin că preocuparea constantă a liderilor comuniști români pentru industrializarea țării a fost cauza principală care a dus la dezastrul economic și social de mai târziu. Se consideră că atașamentul lor la preceptele marxism-leninismului, pe de o parte, și viziunea lor „îngustă” și „incompetentă” în materie de chestiuni economice, pe de alta, sunt explicațiile principale pentru care România a ales „dezvoltarea forțată”, „industrializarea forțată” sau „industrializarea rapidă”, politici economice puse apoi în practică printr-o lungă listă de măsuri la fel de „aberante”, „greșite”, „ineficiente”, „scelerate”, „regresive”, „voluntariste” etc. În ceea ce privește natura „autarhică” a economiei postbelice, se afirmă că România nu a fost interesată de dezvoltarea sectorului comerțului exterior¹. În rezumatul unui autor, la București, „era de neconceput ca exporturile să devină motorul dezvoltării economice”, „relațiile economice externe fiind considerate doar un auxiliar al dezvoltării economice centrate pe nevoile și opțiunile politico-economice interne”².

* Cercet., dr, Universitatea Valahia din Târgoviște, România; dragomir_elena2005@yahoo.com.

** This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1-TE-2019-0142, within PNCDI III.

¹ De exemplu, Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final*, București, 2006, p. 414-423, 441-445; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2000)*, Iași, Polirom, 2010, p. 328-361, 392-406; Maria Mureșan, *Economia României în anii socialismului. Un model de dezvoltare de tip extensiv*, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Polirom, 2012, p. 247-274; Brîndușa Costache, *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1974*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012, p. 15; Andrei Cristian Bălășan, *Romania's Foreign Trade Between 1945 and 1989*, CES Working Papers, Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Centre for European Studies, Vol. 5, Issue 1, 2013, p. 1-11; Petre Opriș, *Licențe străine pentru produse civile și militare fabricate în România (1946-1989)*, București, Editura Militară, 2018, p. 33-34.

² Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 361.

O asemenea abordare prezintă, însă, câteva limite principale. În primul rând, tinde să omită sursele primare. În al doilea rând, se caracterizează printr-o viziune istoricistă, privind trecutul prin lentila ideologiilor, subiectivităților, tendințelor și perspectivelor (deseori moralizatoare) actuale. În al treilea rând, trece cu vederea faptul că – așa cum observa Alexandru D. Aioanei într-un studiu recent³ – industrializarea a fost văzută ca principala, dacă nu singura cale de modernizare și dezvoltare a României încă de dinainte de venirea partidului comunist la putere. Iar în al patrulea rând, chiar și astăzi, în medii mai mult decât onorabile – precum Organizația Națiunilor Unite – industrializarea încă este privită ca forță motrice pentru creșterea economică și pentru dezvoltarea unor țări sau regiuni „înapoiate”, „subdezvoltate”, „mai puțin dezvoltate” sau „în curs de dezvoltare”⁴.

În orice caz, scopul acestui articol nu este să stabilească dacă liderii României postbelice au avut sau nu dreptate când și-au propus dezvoltarea economică a țării prin industrializare, dacă au fost competenți sau incompetenți, dacă deciziile lor de politică economică au fost bune sau rele, aberante, voluntariste sau eficiente. Articolul își propune, în schimb, să aducă argumente în favoarea unei noi perspective de studiu și a unei abordări alternative asupra istoriei economice a României postbelice. În acest sens, studiul prezintă, pe scurt, concepția de dezvoltare economică a țării și, în cadrul acestei concepții, rolul atribuit relațiilor comerciale cu Vestul – un aspect profund neglijat de literatura anterioară.

Concepția economică a României, după război...

Avându-și rădăcinile în dezbaterile din perioada interbelică și fiind conturată mai cu seamă în a doua parte a anilor 1940, strategia postbelică de dezvoltare economică a României a rămas aceeași, în elementele sale esențiale, de-a lungul întregului Război Rece⁵. Ridicată din convingerea că România era, după război, o țară înapoiată, insuficient dezvoltată, cu o industrie și o agricultură rămase mult în urmă, această strategie s-a conturat în jurul industrializării, un accent deosebit fiind pus pe dezvoltarea industriei grele și mai ales a industriei constructoare de mașini. Se credea că industrializarea avea să ducă la dezvoltarea

³ Alexandru D. Aioanei, *Moldova pe coordonatele economiei planificate. Industrializare, urbanizare, inginerii sociale (1944-1965)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2019, p. 28-48.

⁴ De exemplu, Department of Economic and Social Affairs, *Industrial Development for the 21st Century. Sustainable Development Perspectives*, United Nations, New York, 2007; Carlos Humberto Ortiz, Javier Andrés Castro, Erika Raquel Badillo, *Industrialization and Growth: Threshold Effects of Technological Integration*, în „Cuadernos de Economía”, Vol. 28 (2009), No 51, p. 75-97; Eric Evans, Osei Opoku, Isabel Kit-Ming Yan, *Industrialization as Driver of Sustainable Economic Growth in Africa*, în „The Journal of International Trade & Economic Development”, vol. 28, Issue 1, p. 30-56; Euna Lee, Jai S. Mah, *Industrial Policy, Industrialization and Economic Development of Kyrgyzstan*, în „Asian Social Science”, Vol. 16 (2020), No. 9, p. 41-55.

⁵ Am formulat această idee pentru prima dată în Elena Dragomir, *Romania Turns West. National and International Rationales*, în Angela Romano, Federico Romero (edited by), *European Socialist Regimes' Fateful Engagement with the West. National Strategies in the Long 1970s*, Routledge, 2021, p. 190-220.

tuturor celorlalte sectoare economice și, în cele din urmă, la transformarea României într-o țară industrializată și dezvoltată din punct de vedere economic. Dezvoltarea industriei era văzută, așadar, ca un mijloc, iar nu ca un scop – mijloc de dezvoltare, modernizare și progres pentru întreaga societate, condiție pentru creșterea nivelului de trai⁶.

Astfel, potrivit lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al CC al PMR, noul regim moștenise din perioada anterioară o „agricultură înapoiată”⁷ și „pe cale de degradare”, alături de „o industrie înapoiată”, de „mizeria cruntă a maselor muncitorești și țărănești” și de „analfabetism în masă”⁸. România „burghezo-moșierească” fusese o „semicolonie” a capitalismului occidental⁹, având o „situație economică dezastruoasă”, și – argumentau noii lideri – tocmai din studierea acestei stări de fapt trebuia partidul să-și desprindă viitoarele „sarcini” economice. România era descrisă de noile elite politice postbelice drept „o țară înapoiată”, cu o economie bazată pe o agricultura primitivă și nemecanizată și pe exportul de cereale, fiind complet lipsită de un sector industrial puternic. În primii ani postbelici, Gheorghiu-Dej era de părere că un stat cu o economie bazată pe agricultura se găsea „în condiții de inferioritate față de statele mari industrializate”, putând fi, cel mult, „un apendice” al acestora. Propunându-și, așadar, progresul și modernizarea societății, precum și transformarea României într-o țară dezvoltată economic, social și cultural, noul regim considera că industrializarea era calea principală de urmat și că numai prin dezvoltarea puternică a sectorului industrial se putea, deci, recupera decalajul de dezvoltare economică față de restul țărilor industrializate¹⁰. Preceptele ideologice ale momentului spuneau că „industria socialistă” și mai ales „industria grea” constituiau principala condiție obligatorie pentru construirea bazei economice a socialismului, al cărui scop final era – în teorie – să creeze bunăstare și un nivel de trai ridicat pentru cetățeni¹¹.

O cercetare preliminară a surselor primare sugerează că liderii români erau sincer convinși că industrializarea era soluția pentru asigurarea dezvoltării

⁶ Spre exemplu, *Raportul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la ședința plenară a CC al PMR din 3-5 martie 1949*, în „Scînteia”, nr. 1378/19.03.1949, p. 1-4; *Cuvântarea lui Miron Constantinescu la ședința solemnă în cinstea celei de-a 35-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, în „Scînteia”, nr. 2500/07.11.1952, p. 1, 3-4; N. Corbu, *Industrializarea socialistă – cheia dezvoltării economice a țării*, în „Scînteia”, nr. 2387/29.06.1952, p. 2-3.

⁷ *Raportul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la ședința plenară a CC al PMR din 3-5 martie 1949*, în „Scînteia”, nr. 1378/19.03.1949, p. 1-4.

⁸ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Un nou tip de relații internaționale*, București, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 9. Vezi și, spre exemplu, Petre Dănescu (secretar al Comitetului regional PMR Mureș), *Sub steagul invincibil al leninismului*, în „Ardealul nou”, nr. 275/20.01.1951, p. 1-2.

⁹ *Pe drumul unei agriculturi înfloritoare*, în „Scînteia”, nr. 2200/21.11.1951, p. 4.

¹⁰ De exemplu, *Raport politic al Comitetului Central la Conferința Națională a PCR, octombrie 1945 și Republica Populară Română în plin avânt*, 1949, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1955, p. 33-77.

¹¹ *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român. Raport prezentat de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român, 23-28 decembrie 1955*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956, p. 36-83.

economice și că atașamentul lor față de această idee nu poate fi redus nici la încrederea lor oarbă în ideologia venită de la Moscova sau în exemplul economic sovietic și nici la propagandă¹². Acești lideri credeau cu adevărat că marile state ale lumii se dezvoltaseră la rândul lor tot prin industrializare, deseori pe seama statelor mici sau a coloniilor pe care le exploataseră¹³, și că țările socialiste însele erau unele mai dezvoltate și mai industrializate, și altele mai puțin dezvoltate și mai puțin industrializate, România fiind situată, în opinia lor, în a doua categorie.

În ianuarie 1949, spre exemplu, discutând despre înființarea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), Vasile Luca, membru al Biroului Politic și ministru de finanțe, sublinia importanța „fixării”, în cadrul acestui nou organism economic, a „principiului industrializării”, adică a recunoașterii formale a dreptului tuturor statelor membre CAER la industrializare, în contextul în care, spunea Luca, existaseră „unele alunecări și concepții greșite” – și manifestate la nivelul relațiilor dintre noile state de democrație populară – „după care unele țări trebuie să producă numai materii prime”, iar altele să continue să-și dezvolte industria¹⁴. Mai mult, se considera că – în formularea Anei Pauker, membru al Biroului Politic și ministru de externe – „noi nu facem industrializare de dragul industrializării”, ci pentru a asigura dezvoltarea altor sectoare economice, mai cu seamă a agriculturii, pentru realizarea progresului economic, social și cultural general¹⁵ – o idee reluată deseori și în anii următori¹⁶.

În 1955, lăudând progresele înregistrate în primul deceniu postbelic în materie de industrializare, Gheorghiu-Dej încă deplângea „rămănerile în urmă”, dificultățile care caracterizau sectorul industrial și „lipsurile” care afectau economia în general. Cauzele problemelor identificate erau legate de conducerea de partid de nivelul slab de dezvoltare economică de la care se pornise, de conjunctura internațională nefavorabilă și de numeroase deficiențe de organizare internă. Industrializarea rămânea însă obiectivul economic major al țării¹⁷. În iunie 1960, cu ocazia celui de-al III-lea Congres al partidului, continuarea programului de industrializare era reconfirmată, scopul său general fiind transformarea României, „în următorii 10-15 ani, într-o țară industrială dezvoltată”¹⁸. La

¹² Maria Mureșan, *op. cit.*, p. 257.

¹³ De exemplu, *Relațiile economice de tip nou, 1954*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1955, p. 723.

¹⁴ *Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 10 ianuarie 1949*, în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, București, 2003, p. 6-15.

¹⁵ *Stenograma ședinței Secretariatului CC al PMR din 21 septembrie 1949*, în *ibidem*, p. 443-444.

¹⁶ *Raportul CC al PMR cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al II-lea și Congresul al III-lea cu privire la Planul de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960-1965 și la Schița planului economic de perspectivă pe 15 ani, 20 iunie 1960*, în Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român*, București, Editura Politică, 1960, p. 21-29, 78-85.

¹⁷ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, în *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român...*, p. 64-70.

¹⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres...*, p. 19-88.

începutul anilor 1960, odată cu accentuarea discuțiilor despre integrarea și specializarea în cadrul CAER, reprezentanții români și-au expus deseori convingerea că o țară care nu-și dezvoltă sectorul industrial se află într-o poziție de inferioritate și dezavantaj față de celelalte țări mai dezvoltate, inferioritate nu numai din punct de vedere economic, ci și din punct de vedere politic și social. Pentru că insista să-și dezvolte industria, România a fost deseori dur criticată de partenerii săi din CAER, care nu se sfiau să o acuze de autarhie, ceea ce în anii destalinizării echivala cu acuzația de stalinism, anti-internaționalism și chiar anti-sovietism¹⁹.

Așa cum am notat deja, nu de puține ori, în literatura de specialitate se observă așa-zisa natură autarhică a economiei românești postbelice, considerându-se că regimul nu era interesat de dezvoltarea relațiilor comerciale cu lumea exterioară – mai ales occidentală – și că, în general, comerțul nu era văzut ca element important în dezvoltarea economică a țării. Subiectul relațiilor României cu țările occidentale în perioada Războiului Rece, în general, și în primele două decenii postbelice, în special, încă așteaptă să fie studiat sistematic. În rarele ocazii când a trezit totuși oarecare interes, s-a notat de regulă că, imediat după venirea comuniștilor la putere, România a întors spatele relațiilor cu Occidentul din motive de loialități ideologice²⁰. În formularea unui autor, autoritățile române sunt cele care, imediat după război, „vor face eforturi pentru a reduce la minim influența occidentală în România. Relațiile cu țările occidentale vor fi practic înghețate”, iar „comerțul redus la un nivel simbolic”. Mai târziu, în anii 1950, continuă același autor, relațiile României „cu țările capitaliste au rămas la un nivel extrem de coborât” pentru că autoritățile de la București, chiar dacă au arătat Occidentului unele semnale de „normalizare a relațiilor”, aceste semne au fost prea „timide” și „insuficient de hotărâte” pentru a câștiga încrederea occidentalilor²¹. Cei mai mulți autori văd relațiile comerciale ale României cu Vestul exclusiv prin prisma raporturilor sale cu Moscova, fiind de părere că, într-o primă etapă, liderii români au pus în aplicare, mecanic, modelul economic sovietic de dezvoltare autarhică și că încercările de mai târziu, de la începutul anilor 1950 sau chiar de la începutul anilor 1960, de dezvoltare a relațiilor comerciale cu Occidentul s-au datorat dorinței lui Gheorghiu-Dej de a-și spori „autonomia” față de Moscova și de a se menține la putere²². Potrivit acestei interpretări istoriografice, de-a lungul întregului Război Rece, România a rămas neinteresată de dezvoltarea sectorului comerțului exterior, în vreme ce ruperea relațiilor cu Occidentul s-a datorat în întregime părții române, complet loială ordinilor sovietice. În formularea sintetică

¹⁹ Pentru detalii a se vedea, spre exemplu, Elena Dragomir, *Pericolul sovietic. Relații și percepții româno-sovietice în România postbelică* (epub), București, Humanitas, 2020.

²⁰ Andrei Cristian Bălășan, *op. cit.*, p. 1-11.

²¹ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a României, 1956-1965*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2011, p. 49, 59.

²² Gabriel Stelian Manea, *Un adulter în familia comunistă. România și SUA în anii '60*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2016, p. 77; Dan Cătănuș, *op. cit.*, p. 352.

a Brândușei Costache, acesta era, „modelul economic sovietic”, caracterizat, între altele, de faptul că „relațiile cu exteriorul erau reduse la minim, urmărindu-se dezvoltarea autarhică” a țării²³.

În concluzie, potrivit interpretării istoriografice dominante, liderii comuniști români au dorit industrializarea țării cu orice preț, pentru că urmăreau orbește modelul ideologic și economic sovietic și pentru că erau complet incompetenți în materie de politici economice. Mai mult, ruperea relațiilor comerciale cu Occidentul a fost voluntară și intenționată și s-a datorat și ea tot loialităților ideologice sau ticăloșiei incompetente manifestate de conducătorii români față de Moscova. Fără a respinge pe de-a-ntregul astfel de factori, acest studiu își propune, în schimb, să aducă în discuție o serie de factori complementari, fiind o pledoarie pentru revizuirea sau cel puțin testarea – pe baza surselor primare – a tezelor avansate de literatura anterioară.

Astfel, dacă privim problema relațiilor cu Occidentul din perspectiva informațiilor furnizate de sursele primare, o imagine mult mai nuanțată se conturează. Având în vedere înapoierea economică a țării, pe de o parte, și hotărârea fermă de a dezvolta industria grea, pe de alta, încă din primii ani postbelici noul regim a pus un foarte puternic accent asupra relațiilor sale comerciale cu lumea exterioară, atât occidentală, cât și est-europeană. Se urmărea mai ales importul de mașini și echipamente necesare industrializării țării. De altfel, România a susținut crearea CAER, în ianuarie 1949, tocmai pentru că, în contextul internațional al momentului, comerțul devenise foarte dificil nu numai cu Occidentul, ci și cu Estul Europei. Mai mult, prin înființarea CAER, România sperase să aibă acces mai bun la produse industriale și la ajutor tehnic extern, pentru dezvoltarea propriului sector industrial²⁴.

În ceea ce privește motivele deteriorării relațiilor comerciale Est-Vest, alți autori au observat – pe bună dreptate – că în primii ani postbelici, dar și mai târziu, acestea au fost puternic afectate (și) de politicile economice restrictive impuse de țările occidentale împotriva Europei de Est, atât în ceea ce privește limitarea importului sau a exportului, cât și în ceea ce privește accesul țărilor est-europene la credite externe. În formula plastică a lui Paul Nistor, România „fusesse prinsă în furtuna ciocnirii dintre coloșii” Războiului Rece²⁵. Astfel, s-a observat timid că

²³ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 361; Dan Cătănuș, *op. cit.*, p. 49; Petre Opreș, *op. cit.*, p. 33-34; Brîndușa Costache, *op. cit.*, p. 15; Liviu Țăranu, *Economia socialistă și problemele modernizării economice a României, 1948-1965*, în „Arhivele Totalitarismului”, Nr. 3-4 (2002), p. 51-53; Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Political externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, p. 12-31.

²⁴ Elena Dragomir, *The Formation of the Soviet Bloc's Council for Mutual Economic Assistance. Romania's involvement*, în „Journal of Cold War Studies”, Vol. 14 (2012), No 1, p. 34-47; Elena Dragomir, *The Creation of the Council for Mutual Economic Assistance as Seen from the Romanian Archives*, în „Historical Research”, Vol. 88 (2015), Issue 240, p. 355-379.

²⁵ De exemplu, Ian Jackson, *'Rival Desirabilities': Britain, East-West Trade and the Cold War, 1948-51*, în „European History Quarterly”, Vol. 31 (2001), No 2, p. 265-287; A. Köves, *The Impact of Western Trade Restrictions on East-West Trade After World War II*, în „Acta Oeconomica”, Vol. 19

nivelul scăzut al relațiilor comerciale cu țările occidentale la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950 nu înseamnă pur și simplu că România nu a dorit niciun fel de comerț cu Vestul, ci că, pe măsură ce relațiile generale Est-Vest s-au deteriorat, iar comerțul său cu țările occidentale a devenit cvasi-imposibil sau cvasi-dezavantajos, dezvoltarea relațiilor cu țările socialiste a devenit într-un sens singura soluție considerată atunci la București viabilă²⁶. După cum nota Alexandru Bârlădeanu, ministrul comerțului exterior, în ședința Biroului Politic din 10 aprilie 1949, ședință dedicată activității ministerului pe care îl conducea, „lupta dintre țările imperialiste și țările democrației populare face ca practic comerțul cu țările marshallizate să fie redus astăzi la 25%”, dar, „față de comerțul celorlalte democrații populare, cu Apusul [noi] stăm mult mai bine”. Din stenograma ședinței respective se poate observa rolul deosebit atribuit comerțului exterior în dezvoltarea economică a țării, în general, precum și interesul României de a face schimb cu țările din „zona occidentală” – dorință blocată însă de conjunctura relațiilor generale Est-Vest și mai ales de embargoul comercial impus de țările occidentale împotriva statelor din Estul Europei²⁷.

Încă din 1945, Gheorghiu-Dej declarase că sectorul comerțului exterior „trebuie să fie o parte componentă în sistemul general de reglementare a economiei țării”²⁸. Ulterior, același lider deplângea impactul politicilor comerciale restrictive impuse de țările occidentale asupra României. În cuvintele sale, „politica de discriminare” a țărilor vestice „duce” pentru România la „pierderea unor avantajoase piețe de comerț exterior” în „țările marshallizate”²⁹. Situația generală a comerțului Est-Vest determina nu numai scăderea relațiilor comerciale ale României cu Occidentul, dar făcea ca puținele schimburi încă existente să se desfășoare în condiții dezavantajoase. Astfel, România se confrunta atât cu restricții comerciale, cât și cu devalorizarea monedelor occidentale, cu fluctuații de prețuri³⁰, cu necesitatea de a plăti produsele importate din Occident în devize³¹ – spre a da numai câteva exemple. Acest comerț dezavantajos este, așadar, un alt element de luat în seamă în explicarea reducerii relațiilor comerciale dintre România și Occident în primii ani după război.

(1977), No. 1, p. 67-76; Gabriel Stelian Manea, *op. cit.*, p. 76-77; Paul Nistor, *Ieșirea din întuneric. Relațiile dintre România comunistă și Statele Unite ale Americii la începutul Războiului Rece (1945-1960). O viziune românească*, în Valentin Naumescu (coord.), *România, marile puteri și ordinea europeană (1918-2018)*, Iași, Polirom, 2018, p. 193-194.

²⁶ Elena Dragomir, *The Formation of the Soviet Bloc's Council*, p. 34-47.

²⁷ Stenograma ședinței Biroului Politic din 11 aprilie 1949, în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic...*, p. 229-232.

²⁸ *Raport politic al Comitetului Central la Conferința Națională a PCR, octombrie 1945 și Republica Populară Română în plin avânt, 1949*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, 1955, p. 77.

²⁹ Gheorghie Gheorghiu-Dej, *Cuvântare la Congresul învățătorilor din RPR, 10 aprilie 1952*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951, p. 452.

³⁰ Stenograma ședinței Secretariatului CC al PMR cu privire la Planul de Import-Export pe anul 1950 și asigurarea planului de export pe anul 1949, 21 septembrie 1949, în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic...*, p. 435-448.

³¹ Stenograma ședinței Secretariatului CC al PMR din 27 septembrie 1949, în *ibidem*, p. 472-488.

Aflată – în opinia liderilor săi – la începutul etapei de industrializare, pentru România foarte important era importul de produse industriale și de materii prime necesare industriei. „În etapa cum suntem noi de industrializați”, spunea Bârlădeanu în septembrie 1949, nu planul de export trebuie să determine planul de import, ci invers. Necesitățile de import trebuie să determine eforturile de export”. Importul trebuia să „satisfacă interesele economiei naționale”, care urmăreau industrializarea, în vreme ce exportul trebuia să asigure venituri care să acopere plata importurilor. România își propunea să sporească în perspectivă exportul de produse manufacturate, mai ales industriale și chimice. La momentul respectiv, România exporta îndeosebi alimente, cereale, lemn, petrol, dar, în formularea lui Miron Constantinescu, „este mult mai convenabil exportul de produse fabricate, decât [exportul de] materii prime sau nefabricate” și, de aceea, „dirijarea exportului prevedea, an de an, o cotă mai mare de export să fie din produse fabricate”³².

Potrivit unui studiu publicat în 1957 sub egida Institutului de Studii Economice al Academiei Române, în perioada 1948-1956, volumul comerțului exterior a crescut de 2,8 ori. În ceea ce privește structura schimburilor comerciale, materiile prime și semifabricatele reprezentau 48,2% din importul României în 1948 și 50,3% în 1956, în vreme ce produsele finite dețineau 47,4% și respectiv 43,1%, pentru același interval. Pe de altă parte, în totalul exportului, produsele alimentare și animalele vii reprezentau 48,6% în 1948 și 23,2% în 1956, materiile prime și semifabricatele deținând 42,1% și respectiv 57,2%, iar produsele finite – 7,2% și respectiv 19,6%. După criteriul gradului de prelucrare, din totalul importurilor, mașinile, utilajele, mijloacele de transport și uneltele reprezentau 24% în 1948, 41% în 1953 și 20% în 1956, aceeași categorie de produse reprezentând în totalul exportului 0,8% în 1948, 8,3% în 1953 și 10,1% în 1956. Necesitatea de a importa mașini, utilaje, instalații complexe era pusă pe seama industrializării și a electrificării țării. Potrivit aceluiași studiu, în perioada cuprinsă între 1948 și 1956, în comerțul total al României țările socialiste au reprezentat între 73% și 84%, iar țările capitaliste – diferența. Se aprecia că, după ce, în 1953, țările capitaliste au început să renunțe la restricțiile comerciale împotriva țărilor socialiste, au crescut atât numărul țărilor capitaliste cu care România avea „legături comerciale” (de la 22 în 1950, la 43 în 1953 și 57 în 1956), cât și ponderea acestora în volumul total al comerțului (de la 16% în 1953 la 22% în 1956). În volumul comerțului cu țările capitaliste, țările vest-europene dețineau 47% în 1948, 87% în 1953 și 74% în 1956. Mai mult decât atât, în 1956, aproximativ 80% din volumul comerțului României cu țările vest-europene era reprezentat de schimburile cu șase state: RFG, Italia, Anglia, Austria, Franța și Finlanda³³. Astfel de date statistice și astfel de

³² *Stenograma ședinței Secretariatului CC al PMR cu privire la Planul de Import-Export pe anul 1950 și asigurarea planului de export pe anul 1949, 21 septembrie 1949, în ibidem, p. 435-448.*

³³ G. Rădulescu, I. Burstein, *Dezvoltarea comerțului exterior al Republicii Populare Române, în Academia Republicii Populare Române, Institutul de Cercetări Economice, Dezvoltarea economiei RPR pe drumul socialismului, 1948-1957, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 385-410.*

rapoarte din epocă, oricâte limite ar putea avea, dovedesc o dată în plus că nu a existat din partea liderilor români o intenție de rupere a relațiilor cu Occidentul și că aceasta a fost, mai degrabă, consecința unei conjuncturi internaționale.

În viziunea liderilor români, schimburile internaționale erau o parte componentă foarte importantă a strategiei de dezvoltare economică a țării, „comerțul exterior fiind un important mijloc pentru dezvoltarea economică a țărilor”, în general. Mai mult, în opinia lor, relațiile comerciale între state trebuiau să se realizeze în condiții de drepturi egale, de respect și avantaj reciproc între parteneri, cerințe care – se spunea la București – puteau fi îndeplinite mai curând de țările socialiste, în țările capitaliste comerțul exterior fiind „un mijloc de asigurare a profitului maxim prin aservirea economică și politică a popoarelor din alte țări”³⁴.

Dincolo de discursul antiimperialist și anticapitalist, vizibil mai ales în declarațiile publice și în presa vremii, o cercetare preliminară asupra surselor primare relevă interesul pragmatic al autorităților române postbelice pentru a dezvolta, încă de la început, nu numai comerțul în general, ci și comerțul cu statele occidentale. După un minim atins la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, și profitând de o serie de conjuncturi externe favorabile reluării comerțului Est-Vest, din anii 1953-1954, comerțul României cu țările occidentale a început să crească ușor, dar constant, în discuții cu reprezentanți ai statelor occidentale, dar și în unele declarații publice, afirmându-se deschis interesul României în acest sens³⁵.

În concluzie, se conturează astfel teza că România nu a urmărit intenționat ruperea sau scăderea relațiilor comerciale cu Occidentul, nivelul acestor relații fiind în schimb direct determinat de contextul general al relațiilor comerciale Est-Vest. Mai mult, România a dorit dezvoltarea relațiilor comerciale cu țările industrializate, de unde dorea să importe tehnologie și unde urmărea să exporte produse manufacturate. La Congresul PMR din decembrie 1955, Gheorghe Gheorghiu-Dej aprecia îmbunătățirea din ultimii ani a relațiilor generale Est-Vest și decizia statelor occidentale de a ridica restricțiile anterioare împotriva comerțului cu țările din Est. În ciuda criticii aspre la adresa imperialismului și capitalismului, Gheorghiu-Dej arăta că în materie de politică externă România se pronunța pentru coexistența pașnică între țări cu sisteme sociale și economice diferite și pentru „dezvoltarea legăturilor politice, economice și culturale” dintre aceste țări, ceea ce, în opinia sa, era o „poziție realistă” – singura „poziție realistă”³⁶. Pronunțându-se pentru „slăbirea încordării internaționale” între Est și Vest, Gheorghiu-Dej declara că „țara noastră acordă o mare atenție dezvoltării schimburilor comerciale și culturale internaționale, fără stavile și discriminări artificiale, ca factor care

³⁴ Ghe. Gheorghiu-Dej, *Relațiile economice de tip nou, 1954*, în Gh. Gheorghiu-Dej, în *Articole și cuvântări*, 1955, p. 721.

³⁵ Cezar Stanciu, *Aspecte privind relațiile economice ale RPR în anii '50*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4 (2005), p. 44-49.

³⁶ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, în *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român...*, p. 21-32.

contribuie la statornicirea încrederii în relațiile dintre state, la întărirea păcii și la progresul popoarelor”³⁷.

Aceste idei au fost reluate constant și în anii următori. Deși se insista că „la temelia politicii externe a statului nostru se află prietenia și alianța indestructibilă cu popoarele celorlalte țări socialiste”, se afirma constant și interesul pentru dezvoltarea comerțului internațional cu toate țările lumii, indiferent de sistemele lor social-economice, inclusiv cu țări occidentale, precum Anglia, Franța, Italia, Elveția sau Austria. Congresul al III-lea al PMR din iunie 1960 își propunea, așadar, dublarea volumului comerțului exterior până în 1965, în cadrul acestuia 65-75% revenind țărilor socialiste, iar restul celorlalte țări capitaliste³⁸.

Astfel, așa cum am afirmat în altă parte³⁹, discursul de politică externă al României postbelice a fost întotdeauna unul stratificat. Nivelul de bază era format din critica aspră și consistentă împotriva capitalismului și imperialismului, critică derivată din ideologia politică, în vreme ce un alt nivel, mai puțin vizibil, era dictat de interese pragmatice, economice, comerciale, tehnologice și cerea relații îmbunătățite și extinse cu țările capitaliste dezvoltate. Dacă primul palier al discursului se adresa mai ales audiențelor naționale și socialiste, cel de-al doilea țintea mai ales oficialități și audiențe occidentale. În momente diferite, în funcție de situația internă și contextul general extern, accentul s-a mutat de pe un palier pe altul, dar cele două discursuri au continuat să coexiste de-a lungul întregului Război Rece⁴⁰. Aceasta este însă o teză de investigat în detaliu în cercetări viitoare. Deocamdată, această scurtă trecere în revistă a locului ocupat de comerț, în general, și de comerțul cu statele occidentale, în special, în cadrul strategiei de dezvoltare economică a României postbelice, în prima perioadă de după război, pune sub semnul întrebării interpretarea istoriografică încă predominantă, conform căreia, unilateral și voluntar, România a rupt relațiile cu Occidentul, pe de o parte, și a urmărit o dezvoltare economică autarhică, pe de alta. Totodată, avansează teza consecvenței politicii economice românești, inclusiv a politicii economice externe, pentru perioada postbelică.

... și după venirea lui Ceaușescu la putere

În 1965, cel de-al IX-lea Congres al PCR a ales în funcția de Secretar General al Comitetului Central pe Nicolae Ceaușescu, fapt care nu a produs însă schimbări radicale nici în materie de politică externă, nici în materie de politică

³⁷ *Expunerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la sesiunea solemnă a Marii Adunări Naționale din 23 august 1959*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura Politică, 1961, p. 25-26.

³⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul CC al PMR la Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român, 20 iunie 1960*, în *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, Editura Politică, 1960, p. 186-198.

³⁹ Elena Dragomir, *Breaking the CMEA Hold: Romania in Search of a 'Strategy' Towards the European Economic Community, 1958-1974*, în „European Review of History: Revue européenne d'histoire”, Vol. 27 (2020), Issue 4, p. 496.

⁴⁰ *Ibidem*.

economică internă. Propunându-și „îmbunătățirea și perfecționarea activității de conducere a economiei”, „creșterea eficienței economice a investițiilor, a întregii activități economice”, „echilibrarea economiei naționale” și „dezvoltarea armonioasă a tuturor ramurilor industriale”, nou-alesul Comitet Central confirma politica economică anterioară. În raportul congresului se arăta că în cincinalul 1960-1965 în centrul politicii partidului se aflase industrializarea, pentru că așa o ceruseră „realitățile” din țară, și că producția industrială crescuse de 2,24 de ori. Pentru cincinalul viitor, 1965-1970, industrializarea și „dezvoltarea cu precădere a industriei grele, în special a industriei constructoare de mașini” rămâneau „obiectivul central al politicii economice”. Dezvoltarea sectorului respectiv trebuia să se bazeze pe „tehnica cea mai avansată”, pe „cele mai noi cuceriri ale științei” mondiale, pe „mecanizarea și automatizarea proceselor de producție” – aceasta formând o „condiție hotărâtoare” pentru „crearea unei industrii și economii moderne”. Se preconiza că, până în 1970, producția industrială avea să crească cu 10,5% anual și se considera că dezvoltarea sectorului industrial avea să asigure dezvoltarea tuturor celorlalte sectoare economice și mai cu seamă a agriculturii; 80% din fondul de investiții era destinat industriei, agriculturii și transporturilor. Se propunea o creștere cu 40% a volumului total al schimburilor comerciale externe până în 1970, un rol deosebit revenind importurilor de mașini, utilaje, instalații și materii prime, toate necesare dezvoltării industriei⁴¹. Ca și la sfârșitul anilor 1940, convingerea de bază era că industrializarea era „singura cale care duce spre progres și civilizație” și „spre ridicarea standardului de viață”⁴². Stabilind liniile dezvoltării economice nu numai pentru cincinalul 1970-1975, ci pentru întregul deceniu până în 1980, Congresul al X-lea desfășurat în august 1969 confirma, ca „obiectiv de bază”, „continuarea în ritm susținut a industrializării socialiste”, încă văzută drept „temelia progresului general al societății” și condiție pentru ridicarea nivelului de trai⁴³.

În acest cadru, comerțul exterior era prezentat ca „una dintre problemele de importanță vitală” pentru „dezvoltarea în ritm susținut a economiei României”, pe primul loc situându-se necesitatea asigurării importurilor de utilaje, instalații complexe, licențe, materii prime pentru funcționarea „ramurilor de bază” ale industriei și mai cu seamă a siderurgiei și metalurgiei neferoase. Pentru că „resursele noastre de materii prime și materiale sunt limitate”, spunea Ceaușescu, „dezvoltarea economiei este strâns legată de import și, ca atare, de crearea mijloacelor de plată” pentru produsele importate. Se observa însă că, în perioada 1960-1967, importul crescuse cu 90%, iar exportul cu 67%, și că „este evident că

⁴¹ *Directivele Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român cu privire la dezvoltarea economiei naționale în perioada 1966-1970*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19-24 iulie 1965*, București, Editura Politică, 1965, p. 749-788.

⁴² *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea*, în *ibidem*, p. 21-90.

⁴³ *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea PCR în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului*, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6-12 august 1969*, București, Editura Politică, 1969, p. 19-89.

lucrurile nu mai pot continua în acest fel”. Pentru a rezolva problema, se cerea schimbarea structurii comerțului exterior. Se considera că o deficiență majoră a sectorului era exportul de produse cu un grad scăzut de prelucrare și că România trebuia să ia măsuri ca să poată exporta mai mult mașini și utilaje – categorie care la momentul respectiv reprezenta doar 19% din volumul total al exportului. Prin exportul de produse cu un înalt grad de prelucrare se urmărea asigurarea „resurselor de valută necesare importului de materii prime, materiale și instalații complexe”. Astfel, cooperarea economică între țări, inclusiv în domeniul comerțului exterior, era văzută drept o „necesitate obiectivă”, România propunându-și dezvoltarea relațiilor economice internaționale cu țările socialiste, cu țările în curs de dezvoltare și cu țările capitaliste⁴⁴, de la cele din urmă dorindu-și mai cu seamă tehnologie și utilaje.

La începutul anului 1968, într-un studiu dedicat relațiilor României cu Comunitatea Economică Europeană (CEE), un grup de lucru format din experți din Ministerul Comerțului Exterior, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul de Finanțe, Comitetul de Stat al Planificării, Comisia Guvernamentală de Colaborare Economică și Tehnico-Științifică, Institutul de Cercetări Economice al Academiei Române și Institutul pentru Studiarea Conjuncturii Economice Internaționale⁴⁵ nota că Piața Comună era cel mai important exportator european de mașini, echipamente, instalații și tehnologie, că schimburile României cu cele șase state membre ale CEE reprezentau 51,5% din totalul comerțului său cu țările capitaliste și că, în 1966, 30% din importurile României de produse industriale proveneau din CEE. România își propunea prin urmare și pentru anii viitori relații comerciale strânse cu țările membre ale acestei organizații, decizia sa bazându-se pe interese economice și comerciale, iar nu pe afinități ideologice⁴⁶.

În 1969, Congresul al X-lea al PCR a consfințit că dezvoltarea sectorului comerț exterior și a relațiilor comerciale cu toate statele lumii, inclusiv cu cele capitaliste occidentale, rămânea în atenția liderilor români ca importantă componentă a strategiei de dezvoltare economică națională. Cu acea ocazie, Ceaușescu a vorbit despre „necesitatea participării active” a României „la diviziunea internațională a muncii”, care, în termeni concreți, se traducea prin extinderea legăturilor economice și tehnico-științifice cu celelalte țări având orânduirii sociale diferite – atât state capitaliste dezvoltate, cât și țări în curs de dezvoltare⁴⁷. Ceaușescu observa totodată că „în relațiile economice mondiale, formele clasice de comerț exterior se schimbă tot mai mult” și că „apar forme noi de cooperare economică, tehnică și științifică”, ce „au luat o amploare tot mai mare

⁴⁴ *Cuvântare la Consfătuirea privind activitatea în domeniul comerțului exterior, 23 februarie 1967, în Nicolae Ceaușescu, România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole, septembrie 1966 – decembrie 1967*, vol. 2, București, Editura Politică, 1967, p. 214-234.

⁴⁵ Înființat în 1967, acest institut a devenit în 1976 Institutul de Economie Mondială.

⁴⁶ Elena Dragomir, *Romania turns West*, p. 192-193.

⁴⁷ *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea PCR în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului, în Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român...*, p. 19-89.

atât în cadrul relațiilor dintre țările socialiste, dintre cele capitaliste, cât și în relațiile dintre țări cu orânduirii sociale diferite”⁴⁸. Comerțul și relațiile economice externe rămâneau, așadar, o componentă importantă a strategiei de dezvoltare economică. În paralel cu critica la adresa sistemului capitalist și a lumii imperialiste și în plus față de sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, acum se folosea un argument nou în sprijinul dezvoltării relațiilor comerciale externe, inclusiv – sau mai ales – cu lumea occidentală, și anume emergentul proces denumit atunci de liderii români și nu numai „diviziune internațională a muncii” și desemnat ulterior prin conceptul „globalizare”⁴⁹.

Încă de la mijlocul anilor 1960, la București se observa accelerarea procesului de „diviziune internațională a muncii” – atât „diviziunea internațională socialistă a muncii”, cât și „diviziunea muncii pe plan mondial” – și se argumenta că această realitate crea pentru România „necesitatea obiectivă” de a dezvolta legăturile economice cu toate statele lumii, indiferent de sistemele lor social-economice. „Ținând seama de diviziunea muncii pe plan mondial”, spunea Ceaușescu, România trebuia să „dezvolte legături economice cu toate statele, indiferent de orânduirea lor socială, pe baza avantajului reciproc”, în vreme ce, „în cadrul diviziunii internaționale socialiste a muncii”, România avea să-și continue colaborarea cu țările din CAER. Astfel, deși relațiile cu țările socialiste rămâneau „în centrul politicii sale externe”, România rămânea, totodată, consecventă obiectivului de „dezvoltare și îmbunătățire” a relațiilor, „îndeosebi pe plan economic”, cu o „serie de țări ale Europei occidentale”, confirmând „vechi legături tradiționale” cu această parte a lumii. Potrivit concepției românești, „relațiile economice, tehnico-științifice, culturale cu toate statele” trebuiau desfășurate liber, fără discriminări și restricții și pe baza avantajului reciproc, folosindu-se argumentul că acestea erau condiții pentru dezvoltarea economică a tuturor țărilor și pentru menținerea păcii⁵⁰.

O participare mai strânsă la viața economică mondială presupunea pentru statele mici, în relațiile lor cu statele mari industrializate, atât beneficii, cât și riscuri. Potrivit lui Ceaușescu, „avantajele sunt evidente și nu trebuie prea mult demonstrate”, în vreme ce riscurile se refereau la faptul că partenerii mai puțin dezvoltați economic – așa cum se autoidentifica România – puteau deveni ținta unor „încercări” și chiar a unor „forme concrete de încălcare a independenței și suveranității”, manifestate de partenerii mai dezvoltați din punct de vedere

⁴⁸ *Cuvântare la Consfătuirea privind activitatea în domeniul comerțului exterior, 23 februarie 1967*, în Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste...*, vol. 2, p. 214-234.

⁴⁹ Pentru o discuție despre relația dintre cele două noțiuni, a se vedea H. M. Knutsen, *Globalization and International Division of Labour: Two Concepts – One Debate?*, în „Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography”, Volume 52 (1998), Issue 3, p. 151-163.

⁵⁰ *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român...*, p. 55-104.

economic. Însă, „de frica de a nu afecta principiul suveranității, nu trebuie să renunțăm la cooperare” cu țările capitaliste dezvoltate, concluziona Ceaușescu⁵¹.

Despre „diviziunea internațională a muncii” vorbea și Ion Gheorghe Maurer, membru al Comitetului Executiv al CC al PCR și președintele Consiliului de Miniștri. Potrivit acestuia, „una din trăsăturile lumii contemporane” era dată de consolidarea unui „circuit economic mondial”, care se manifesta prin „accentuarea interdependențelor reciproce dintre țări și popoare, [prin] extinderea și ramificarea considerabilă a legăturilor de colaborare dintre ele”. Acesta era „un proces obiectiv” care determina ca „fiecare țară, indiferent de mărimea sa, de bogăția de care dispune, de nivelul dezvoltării economice și sociale, de poziția geografică”, să fie, „în mod obiectiv, determinată să participe la schimbul de valori mondial, să dea și să primească din ceea ce reprezintă creația umană”. Aceasta interdependență mondială putea fi benefică mai ales pentru „statele mici”, pentru cele „în curs de dezvoltare” sau pentru cele „rămase mai în urmă” din punct de vedere economic și care, prin importul de tehnologie din statele dezvoltate și industrializate, puteau să-și asigure o dezvoltarea economică mai rapidă. Astfel, potrivit lui Maurer,

„Autarhia, izolarea unei țări sau a unui grup de state de circuitul economic mondial, ca și limitarea relațiilor economice la anumite zone nu ar putea decât să priveze țările în cauză de o sursă potențială de progres, să le îngusteze posibilitatea de a ține cadența cu revoluția științifico-tehnică contemporană și de a folosi roadele ei, iar în ultimă instanță să le pună în situația de a rezolva tardiv și cu o eficiență redusă problemele proprii dezvoltării economice și sociale”⁵².

Se observa, totodată, că, în contextul creșterii interdependenței economice mondiale, „țările cele mai avansate” și „puternic industrializate” erau „determinate”, acum, „în mod obiectiv, să lărgescă din ce în ce mai mult gama produselor destinate consumului productiv pe care le pun în circulația internațională, ceea ce, tot în mod obiectiv, favorizează, din ce în ce mai mult progresul forțelor de producție în țările rămase mai în urmă”⁵³.

La sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 (ca și mai târziu), România se autodefinea drept „țară socialistă în curs de dezvoltare” și spera să poată beneficia de programele internaționale discutate în cadrul Conferinței Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD) sau în cadrul Acordului General pentru Tarife și Comerț (GATT), menite a susține exportul de produse

⁵¹ *Cuvântare la Consfătuirea privind activitatea în domeniul comerțului exterior, 23 februarie 1967, în Nicolae Ceaușescu, România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste..., vol. 2, p. 214-234.*

⁵² *Raport asupra Directivelor Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român privind planul cincinal pe anii 1971-1975 și liniile directoare ale dezvoltării economice naționale pe perioada 1976-1980 în Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român..., p. 91-119.*

⁵³ *Ibidem.*

manufacturate al țărilor din această categorie⁵⁴. La sfârșitul anilor 1960, România încă își propunea atingerea vechiului scop al recuperării rămănelor în urmă, preconizând că, prin măsurile luate la nivel economic, atât în trecut, cât și în perspectivă, în anii cincinalului viitor, avea „să se apropie, din ce în ce mai mult, de țările cu o economie înaintată”. Astfel, pentru România, consolidarea „circuitului economic mondial” era, pe de o parte, văzută ca un proces potențial benefic, care putea permite un acces mai bun al său la tehnologia occidentală, iar pe de alta ca un risc – acela de a oferi partenerilor economici străini ocazia de a încălca independența și suveranitatea țării, de a interveni în treburile ei interne, presupunea riscuri în cazul unor dezechilibre economice mondiale. De aceea, România susținea dezvoltarea schimburilor comerciale cu toate statele lumii, însă în cadrul unui set strict de principii⁵⁵, precum schimb liber, nesupus restricțiilor și discriminărilor, respectarea suveranității și independenței naționale, egalitatea în drepturi, neamestecul în treburile interne, avantajul reciproc⁵⁶.

În noiembrie 1973, Ceaușescu era întrebat de John Pearson, redactor la *Business Week*, cum se explica ritmul de dezvoltare de 9% anual, cel mai mare din lume, înregistrat de România. În răspunsul său, Ceaușescu amintea în primul rând „nivelul destul de înapoiat” de la care se pornise în România, faptul că se aloca peste 30% din venitul național dezvoltării și accentul pe care îl pusese România asupra dezvoltării relațiilor economice internaționale. Nu era uitat nici sistemul socialist care permitea – spunea Ceaușescu – „concentrarea mijloacelor materiale, financiare și umane în scopul dezvoltării rapide economice și sociale”. Se confirma cu aceeași ocazie obiectivul României „de a se apropia de nivelul țărilor dezvoltate din punct de vedere economic”, stabilindu-se 1990 ca termen țintă în acest sens⁵⁷.

Congresul al XI-lea al PCR, organizat în noiembrie 1974, nota cu satisfacție că, odată cu venirea partidului la putere, politica de industrializare – „baza dezvoltării întregii economii, a progresului general al țării și a asigurării unei reale independențe naționale” – fusese aplicată „neabătut”, despre producția industrială spunându-se că crescuse de circa 30 de ori. Se stabilea că cincinalul următor, 1976-1980, „va asigura creșterea și modernizarea în continuare a industriei și a agriculturii”, precum și a altor ramuri economice, pe fondul „continuării cu fermitate a politicii de industrializare socialistă pe baza cuceririlor științei și tehnicii contemporane”. Industrializarea rămânea baza dezvoltării

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 81/1969, *Notă referitor la beneficierea de către Republica Socialistă România de un eventual sistem general de preferințe vamale, nereciproce și nediscriminatorii în favoarea țărilor în curs de dezvoltare, 3 aprilie 1969*, p. 27-31.

⁵⁵ *Raport asupra Directivelor Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român privind planul cincinal pe anii 1971-1975 și liniile directe ale dezvoltării economice naționale pe perioada 1976-1980, în Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român...*, p. 91-119.

⁵⁶ *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea PCR în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului*, în *ibidem*, p. 19-89.

⁵⁷ *Interviu acordat de Nicolae Ceaușescu revistei „Business Week” din SUA, în Vizita oficială a tovarășului Nicolae Ceaușescu în SUA, 4-7 decembrie 1973*, București, Editura Politică, 1974, p. 11-15.

economice a țării, în raportul Congresului notându-se că „înfăptuirea prevederilor viitorului cincinal în domeniul industriei va avea un rol hotărâtor în asigurarea întregii dezvoltări economico-sociale a țării până în 1990”. Se preconiza că, până în 1990, România avea să atingă „o nouă treaptă superioară de dezvoltare”, în vreme ce, pe fondul crizei surselor și resurselor, „obiectivul fundamental al cincinalului 1976-1980” era „continuarea dezvoltării rapide a bazei tehnico-materiale a economiei naționale”. Se considera, în continuare, că dezvoltarea economică și socială a țării depindea de „lărgirea schimburilor economice”. Astfel, se stabilea că „România va participa și în viitor, în mod activ, la diviziunea internațională a muncii, la schimbul de valori materiale și spirituale cu toate statele, fără deosebire de orânduire socială”. Aceasta era „o necesitate obiectivă” pentru asigurarea progresului economic și social al României. Țările socialiste ocupau în continuare primul loc în intențiile anunțate ale României de dezvoltare a relațiilor comerciale, în vreme ce, „în spiritul coexistenței pașnice” și al „necesității participării active la diviziunea internațională a muncii”, se stabilea că „România va amplifica relațiile cu toate țările lumii, inclusiv cu țările capitaliste dezvoltate”. Aceste relații însă trebuiau construite pe baza principiilor anterior enunțate: egalitate în drepturi, avantaj reciproc, schimburi echitabile, respectarea intereselor fiecărui popor⁵⁸.

Teoretic și formal, România și-a motivat dorința de a face comerț cu Occidentul prin atașamentul față de ideile coexistenței pașnice, prin apariția procesului diviziunii internaționale a muncii și al globalizării, prin destinderea tensiunilor internaționale. Practic însă, lărgirea acestor relații era cerută de interese economice foarte concrete.

Potrivit lui Gheorghe Rădulescu, membru al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, pentru cincinalul 1976-1980, „creșterea continuă a volumului și eficienței activității de comerț exterior și cooperare economică internațională” constituia „o puternică pârgie de ridicare calitativă a întregii activități economice, a bunăstării întregului popor” și era „un mijloc de a facilita și grăbi apropierea României de nivelul statelor dezvoltate industrial”. Concret, România își propunea obținerea unei balanțe comerciale excedentare, echilibrarea balanței de plăți, sporirea rezervelor valutare și crearea condițiilor care să permită trecerea la convertibilitatea leului, creșterea nivelului calitativ și tehnic al produselor exportate, modernizarea procesului de producție, „dimensionarea judicioasă a importului de materii prime, materiale, mașini și utilaje la strictul necesar al economiei noastre”. Cu toate acestea, în continuare, România își propunea să importe din Occident tehnologie modernă și să-și extindă raporturile economice cu țările capitaliste – cu respectarea însă a principiilor dreptului internațional, deseori invocate la București, precum avantaj reciproc, schimb liber, nediscriminare sau respectarea independenței și suveranității. Importul trebuia însoțit de creșterea exporturilor pentru a asigura echilibrul balanței

⁵⁸ *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale partidului, în Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25-28 noiembrie 1974, București, Editura Politică, 1975, p. 15-61.*

de plăți⁵⁹. Astfel, pornind de la „necesitatea participării active la diviziunea internațională a muncii”, România susținea dezvoltarea fără discriminări și restricții a colaborării și cooperării internaționale, militând „pentru schimbul liber și echitabil de valori”, care însă „să nu ducă sub nici o formă la subordonarea economiei unui stat de către altul”⁶⁰. Directivele congresului pentru planul cincinal 1976-1980 și pentru deceniul următor, 1981-1990, notau pentru România „imperativul participării cât mai active la circuitul economic mondial ca o necesitate obiectivă a creșterii accelerate a economiei naționale, a progresului societății românești”⁶¹.

În martie 1977, Nicolae Ceaușescu raporta atingerea acestor obiective și relații economice însemnate cu țări precum Franța, Olanda, Belgia, Luxemburg, Anglia, RFG, Danemarca, Irlanda, Austria, Elveția. Se notau însă și existența unor politici comerciale restrictive și chiar discriminatorii practicate de unele state occidentale sau de grupări ale lor – precum Piața Comună, dar și dorința României de a rezolva prin tratative astfel de probleme⁶². În 1979, Congresul al XII-lea al partidului raporta un ritm anual de creștere de 15% pentru volumul comerțului exterior în cincinalul respectiv. Se nota, de asemenea, o pondere a industriilor constructoare de mașini și chimice de 45 % în structura exporturilor. Pentru anii 1980, la nivel conceptual, atenția acordată dezvoltării industriei, precum și accentul asupra dezvoltării comerțului exterior se păstrau⁶³. Însă, criza generală de la începutul anilor 1980 avea să afecteze puternic punerea în practică a acestor obiective, România reducând tot mai mult importurile și punând un accent tot mai mare asupra lărgirii exporturilor. Comerțul a rămas totuși – în formularea corectă a lui Cosmin Popa – o „obsesie” a regimului de la București și îndeosebi a lui Ceaușescu, ca și dorința sa de a ajunge din urmă statele dezvoltate din punct de vedere economic⁶⁴.

Așadar, din primii ani postbelici, până la finalul anilor 1980, în termeni economici România a urmărit creșterea și dezvoltarea economică prin intermediul industrializării. Din când în când, autoritățile raportau progresele obținute, dar și lipsurile încă existente și confirmau scopul de a apropia țara din punct de vedere

⁵⁹ Cuvântarea lui Gheorghe Rădulescu la Congresul al XI-lea al PCR, în *ibidem*, p. 402-407.

⁶⁰ Programul Partidului Comunist Român de făurire a Societății Socialiste Multilateral Dezvoltate și înaintare a României spre Comunism, în *ibidem*, p. 724-725.

⁶¹ Directivele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român cu privire la planul cincinal 1976-1980 și liniile directoare ale dezvoltării economico-sociale a României pentru perioada 1981-1990, în *ibidem*, p. 68-72.

⁶² Expunerea lui Nicolae Ceaușescu la ședința comună a CC al PCR, a Marii Adunări Naționale, a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și sociale și a activului central de partid și de stat, 28 martie 1977, în Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, București, Editura Politică, 1977, p. 188-198.

⁶³ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului, 19 noiembrie 1979*, Editura Politică, București, 1979, p. 11-13.

⁶⁴ Cosmin Popa, *Elena Ceaușescu sau anatomia unei dictaturi de familie*, București, Litera, 2021, p. 67, 283-285.

economic de țările dezvoltate și puternic industrializate. Odată cu accentuarea crizei mondiale energetice, în anii 1970, dar mai ales în anii 1980, România a trecut la ajustări și adaptări în politica sa economică, dar nu la nivel de concepție teoretică, ci la nivel de activitate practică. Liniile majore ale strategiei de dezvoltare economică au rămas aceleași de-a lungul întregului Război Rece: industrializare (și pe baza industrializării dezvoltarea tuturor ramurilor economice și creșterea nivelului de trai), lărgirea exporturilor de produse înalt manufacturate, importul de tehnologie și know-how. Scopul ultim a rămas întotdeauna același: recuperarea decalajelor față de țările dezvoltate și transformarea României într-o țară industrializată dezvoltată la rândul ei. Mai mult, pe parcursul întregii perioade, industrializarea și comerțul exterior au fost privite ca elemente de bază ale politicii economice naționale, condiții obligatorii pentru atingerea scopului urmărit. Chiar dacă în anii 1980 aceste obiective pe termen lung au fost temporar devansate – dacă nu chiar deturnate – de măsuri concrete, pe termen scurt, destinate ajustării la situația de criză mondială, ele nu au fost abandonate însă. În anii 1980, România era o țară foarte bine integrată în circuitul economic mondial, atât din punct de vedere comercial, cât și din punct de vedere financiar, ceea ce a făcut-o extrem de vulnerabilă în fața crizelor economice globale. Pentru a răspunde crizei mondiale, liderii români au luat unele măsuri precum limitarea drastică a importurilor de tehnologie, afectând negativ funcționarea industriei, dar scopul suprem, transformarea României într-o țară puternic industrializată nu a fost abandonat niciodată.

În concluzie, având în centrul său concepția teoretică asupra strategiei de dezvoltare economică a României postbelice, cu un accent deosebit asupra locului ocupat în acest cadru de relațiile cu Occidentul, acest studiu propune o abordare alternativă asupra politicii economice postbelice a României, de-a lungul a trei teze principale, foarte strâns legate între ele. În primul rând, se observă consecvența politicii economice românești (atât la nivel intern, cât și la nivel extern), de-a lungul întregului Război Rece. Ideea centrală a acestei politici a fost industrializarea, văzută drept mijloc de creștere și dezvoltare economică și socială, menit a aduce mai aproape România de țările dezvoltate și industrializate ale lumii. În al doilea rând, este notată subsumarea relațiilor economice externe ale României, inclusiv a relațiilor cu Occidentul, acestei concepții de dezvoltare economică internă. Cu alte cuvinte, există o strânsă relație între politica economică externă (și între politica externă a țării în general) și concepția de dezvoltare economică internă. Relațiile economice ale României cu Occidentul au derivat din concepția referitoare la dezvoltarea economică a României în general, ceea ce face investigarea și cunoașterea în detaliu a acestei concepții mai mult decât necesară. În al treilea rând, este contestat rolul exclusiv al ideologiei politice în deciziile de politică economică externă și este observată importanța acordată de liderii intereselor economice. Preceptele ideologice, care impuneau critica și atacul împotriva imperialismului și capitalismului, nu erau, din punctul românilor de vedere, contrare unei bune relații economice cu statele occidentale, aceste state

fiind ele însele deseori portretizate drept victime ale imperialismului și capitalismului. Din contră, la București se argumenta că relații mai strânse cu țările occidentale favorizau coexistența pașnică, destinderea, pacea lumii în general. Astfel, se conturează teza conforma căreia, în relațiile economice, inclusiv cu Occidentul, în cazul României, ideologia nu a surclasat nicicum interesul național.

Trade relations with the West in the economic conception of post-war Romania. Arguments for a new perspective of study

Abstract

The literature on the history of Romania's economy during the Cold War is quite scarce and even scarcer if we consider works based on primary archive sources and dealing with Romania's relations with the West. The mainstream scholarship argues that the economic shortcomings of post-war Romania originated in two sets of causes: the intrinsic flaws of a socialist economic system, of a planned and state-based economy, on the one hand, and the gross incompetence of the communist leadership in terms of economic matters, on the other. Without dismissing such domestic factors, this study pleads for a complementary approach. Assessing Romania's post-war economic conception and focussing on the country's relations with the West, the article argues, first, that, throughout the Cold War, Romania employed the same economic policy centred on industrialization and foreign trade. Second, it contends that Romania's economic foreign policy derived from the country's conception of domestic economic development. Third, it contests the exclusive role of ideology in shaping up Romania's economic foreign policy, and brings to the fore the role of pragmatic economic interests in that respect.

Keywords: Romania; communism; economy; trade; the West.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a edițiune, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Arhiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

- ATS = Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
 AUAIC = Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
 AUB = Analele Universității „București”
 BA = *Biblioteca Ambrosiana*, Roma, Città Nuova Editrice
 BAR = Biblioteca Academiei Române
 BArchB = Bundesarchiv Berlin
 BAR int. ser. = British Archaeological Reports, International Series
 BBR = Buletinul Bibliotecii Române
 BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
 BCMI = Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
 BCU-Iași = Biblioteca Centrală Universitară, Iași
 BE = Bulletin Epigraphique
 BF = Byzantinische Forschungen, Amsterdam
 BJ = Bonner Jahrbücher, Bonn
 BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
 BMIM = București. Materiale de istorie și muzeografie
 BNB = Biblioteca Națională București
 BNJ = Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
 BOR = Biserica Ortodoxă Română
 BS = Balkan Studies
 BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române
 ByzSlav = Byzantinoslavica
 CA = Cercetări arheologice
 CAI = Caiete de Antropologie Istorică
 CartNova = *La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica*, Murcia
 CB = Cahiers balkaniques
 CC = Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
 CCAR = Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
 CCh = *Corpus Christianorum*, Turnhout
 CChSG = *Corpus Christianorum. Series Graeca*
 CCSL = *Corpus Christianorum Series Latina*, Turnhout, Brepols
 CDM = *Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat*, București, vol. I-V; supl. I.
 CDȚR = *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, București, vol. II-VIII, 1974-2006
 Chiron = Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
 CI = Cercetări istorice (ambele serii)
 CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
 CL = Cercetări literare
 CLRE = *Consuls of the Later Roman Empire*, eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
 CN = Cercetări Numismatice
 CNA = Cronica Numismatică și Arheologică, București
 CSCO = *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Louvain
 CSEA = *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Roma, Città Nuova Editrice
 CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien, De Gruyter
 CSPAMI = Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
 CT = Columna lui Traian, București
 CTh = *Codex Theodosianus*. Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
 Cv.L = Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafiya Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= Inscriptions grecques et latines de Novae, Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILLPecs	= Instrumenta Inscripta Latina. <i>Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznan
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
JL	= Junimea literară
JRS	= The Journal of Roman studies, London
LR	= Limba română
MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

- MGH** = *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi*, Berlin 1877-
MI = Magazin istoric, București
MIM = Materiale de istorie și muzeografie
MM = Mitropolia Moldovei
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN = Muzeul Național, București
MO = Mitropolia Olteniei
MOF = Monitorul Oficial al României
Navarro = M. Navarro Caballero, *Perfectissima femina. Femmes de l'elite dans l'Hispanie romaine*, Bordeaux, 2017.
NBA = *Nuova Biblioteca Agostiniana*, Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC = *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH = Nouvelles études d'histoire
OI = Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL = *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*, vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG = *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR = *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III*, editio altera, Berlin.
PLRE = *Prosopography of the Later Roman Empire*, 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA = Revista arhivelor
RBAR = Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC = Revista catolică
RdI = Revista de istorie
REByz = Revue des Études Byzantines
RER = Revue des études roumaines
RESEE = Revue des études Sud-Est européennes
RHP = *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften*, Viena
RHSEE = Revue historique de Sud-Est européen
RI = Revista istorică (ambele serii)
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB = *Roman Inscriptions of Britain*, Londra
RIM = Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR = Revista istorică română, București
RIS = Revista de istorie socială, Iași
RITL = Revista de istorie și teorie literară
RIU = *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapesta
RJMH = The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM = Revista muzeelor
RMD = *Roman Military Diplomas*, Londra
RMM = *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz
RMM-MIA = Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR = Revista Medicală Română
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRHA = Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA = Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB = Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl = Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde